

СПЕЦІАЛЬНЕ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

SPECIAL PRE-JUDICIAL INVESTIGATION AS AN EFFECTIVE TOOL FOR INVESTIGATING WAR CRIMES

Гурін О.Ю., аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики

Одеський державний університет внутрішніх справ

Актуальність тематики вдосконалення кримінального процесуального законодавства для розслідування воєнних злочинів обумовлена безпрецедентними викликами, з якими стикається Україна в умовах збройної агресії російської федерації. Систематичні воєнні злочини, включаючи масові вбивства цивільного населення, руйнування критичної інфраструктури та численні акти сексуального насильства, вимагають удосконалення підходів до документування, аналізу доказів і організації судових експертиз.

Юридична наука стикається з новими завданнями, зокрема необхідністю застосування інноваційних методик і сучасних технологій у розслідуванні воєнних злочинів. Складність розслідування ускладнюється тим, що в 87% випадків ситуації виявляються несприятливими для слідчих, а значна частина підозрюваних перебуває на тимчасово окупованих територіях або за межами України. У зв'язку з цим важливим механізмом є інститут спеціального досудового розслідування, передбачений главою 24-1 КПК України.

Спеціальне досудове розслідування дозволяє притягувати до відповідальності осіб, які перебувають поза зоною правового впливу, забезпечуючи збирання доказів і проведення судових розглядів за відсутності підозрюваних. Залучення захисника на всіх етапах цього процесу є гарантією дотримання прав підозрюваних відповідно до принципу верховенства права.

Крім того, запровадження такого механізму сприяє ефективному протидії ухиленню від відповідальності, підвищуючи ефективність розслідування воєнних злочинів у межах української правової системи.

У сучасних умовах необхідно вдосконалювати методики розслідування воєнних злочинів, забезпечувати взаємодію між правоохоронними органами та розповсюджувати напрацьовані позитивні практики для підвищення результативності кримінальних проваджень.

Ключові слова: досудове розслідування, заочне кримінальне провадження, спеціальне досудове розслідування, воєнні злочини, захисник, органи досудового розслідування, заочне повідомлення про підозру.

The relevance of the topic of improving criminal procedural legislation for the investigation of war crimes is due to the unprecedented challenges that Ukraine faces in the context of armed aggression by the Russian Federation. Systematic war crimes, including mass killings of civilians, destruction of critical infrastructure and numerous acts of sexual violence, require improved approaches to documentation, analysis of evidence and organization of forensic examinations.

Legal science is faced with new challenges, in particular the need to apply innovative methods and modern technologies in the investigation of war crimes. The complexity of the investigation is compounded by the fact that in 87% of cases the situations are unfavorable for investigators, and a significant part of the suspects are in temporarily occupied territories or outside Ukraine. In this regard, an important mechanism is the institution of special pre-trial investigation, provided for by Chapter 24-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

A special pre-trial investigation allows bringing to justice persons who are outside the zone of legal influence, ensuring the collection of evidence and conducting trials in the absence of suspects. The involvement of a defense lawyer at all stages of this process is a guarantee of observance of the rights of suspects in accordance with the principle of the rule of law.

In addition, the introduction of such a mechanism contributes to effective counteraction to evasion of responsibility, increasing the efficiency of war crimes investigations within the Ukrainian legal system.

In modern conditions, it is necessary to improve the methods of war crimes investigations, ensure interaction between law enforcement agencies and disseminate the developed positive practices to increase the effectiveness of criminal proceedings.

Key words: pre-trial investigation, criminal proceedings in absentia, special pre-trial investigation, war crimes, defense attorney, pre-trial investigation bodies, in absentia report of suspicion.

Актуальність теми роботи. Повномасштабна збройна агресія російської федерації, розпочата 24 лютого 2022 року проти України, стала одним із найсерйозніших викликів для міжнародної спільноти та основоположних принципів цивілізованого світу. Цей нічим не виправданий і абсолютно неспровокований акт військової агресії спричинив глибокі фізичні та моральні страждання українському народові, завдавши непоправної шкоди його життю та добробуту. Методи ведення війни, які застосовує росія на території України, грубо порушують норми міжнародного гуманітарного права та загальновизнані закони і звичаї війни.

Такі дії, кваліфіковані як воєнні злочини, є системним елементом стратегій, що реалізуються військово-політичним керівництвом держави-агресора.

Згідно з офіційними даними Офісу Генеральної прокуратури, органами досудового розслідування було зареєстровано понад 145 тисяч кримінальних проваджень за фактами вчинення воєнних злочинів.

Для правоохоронної системи документування та розслідування воєнних злочинів, був абсолютно новий напрям роботи. Зважаючи на масованість наступу, та бомбардувань всієї території України, з фактами вчинення воєнних злочинів зіштовхнулися майже всі правоохорон-

ців країни, і абсолютна більшість з них ніколи не розслідували такі злочини.

Документування та розслідування фактів вчинення представниками країни агресора воєнних злочинів є ключовою задачею для країни на шляху притягнення росії до відповідальності. Саме від якості роботи правоохоронної системи щодо документування та розслідування воєнних злочинів буде залежати обґрунтованість позиції України на міжнародній арені.

В зв'язку з цим вдосконалення законодавства та методик щодо фіксування та розслідування воєнних злочинів є вкрай нагальною задачею.

Зазвичай представники країни агресора, які вчиняють воєнні злочини, після вчинення залишаються поза межами правового впливу правоохоронної системи.

В зв'язку з зазначеним, особливої уваги потребує такий інститут кримінального процесу, як спеціальне досудове розслідування, який передбачає можливість здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика воєнних злочинів та вдосконалення кримінального процесуального законодавства є актуальною та нагальною справою.

Дослідженню питань розслідування воєнних злочинів займалися Баладига С.П., Банах С.В., Власова Г.П., Дуфенюк О.М., Єрмаков Ю.О., Кононенко Н.О., Пілюков Ю.О., Пиріг І.В., Тетерятник Г.К., Шевчук В.М., Шепітько М.В., Юсупов В.В., Гловюк І.В., Когутич І.І., Коруц У.З., Смирнов М.І., Тарасенко О.С., Чича Р.П. та інші.

Аналізом процедури заочного кримінального провадження (*in absentia*) займалися такі науковці, як Абламського С.Є., Алексєєва-Процюк Д.О., Басистої І.В., Верещака О.І., Волобуєва А.Ф., Главюк І.В., Корнієнка М.В., Коперсака Д.В., Лобойко Л.М., Михеєнка М.М., Нор В.Т., Филипчук П.П., Трофименка В.М., Тукієва А.С., Письменного Д.П., Смокова С.М., Татаров О.Ю., Тетерятник Г.К., Торбаса В.М., Удалової Л.Д., Цюприка І.В., Шило О.Г., Шумейко Д.О., та інші.

В той же час варто зазначити, що виклики які постають через триваючу війну вимагають постійного дослідження та вдосконалення законодавства, напрацювання нових методик за для забезпечення якісного порядку документування та розслідування воєнних злочинів.

Мета статті полягає в дослідженні та вдосконаленні процедури розслідування воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія російської федерації та введення воєнного стану в Україні глибоко трансформували всі аспекти суспільного буття, створивши безпрецедентні виклики для держави та громадян. Дії російських військових на українській території характеризуються систематичними й масштабними злочинами проти людяності: масовими вбивствами цивільного населення, умисним знищенням критичної інфраструктури та житлового фонду, а також актами сексуального насильства щодо жінок і дітей. Ці жахливі злочини супроводжуються численними випадками мародерства, що свідчить про цілеспрямовану політику терору та зневаги до фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права [10, с. 796].

Діюче національне законодавство не містить конкретного визначення поняття «воєнний злочин» [6].

В загальноприйнятих ризиках воєнний злочин – це серйозне порушення міжнародного гуманітарного права (законів і звичаїв війни), за скоєння якого передбачено кримінальну відповідальність на національному та міжнародному рівнях. Є одним із чотирьох видів міжнародних злочинів, підсудних Міжнародному кримінальному суду, поряд зі злочинами агресії, злочинами проти людяності та геноцидом [8, с. 8].

Злочини, вчинені військовослужбовцями росії на території України, відзначаються безпрецедентним масштабом і складністю, що зумовлює необхідність ґрунтовного аналізу величезної кількості подій, ретельного документування значного обсягу доказового матеріалу та організації численних і комплексних судових експертиз. У цих умовах юридична наука та правова система опинилися перед новими викликами і завданнями, вирішення яких вимагає впровадження інноваційних методик, сучасних технологій та системного підходу до формування ефективних механізмів протидії і правового реагування [9].

Аналіз слідчо-судової практики свідчить, що у 87% випадків слідчі ситуації, з якими стикаються правоохоронці, виявляються несприятливими для ефективного розслідування воєнних злочинів в Україні. У таких умовах слідчі, спираючись на накопичений професійний досвід та отримані знання, змушені самостійно розробляти оптимальну стратегію і визначати послідовність проведення слідчих (розшукових) дій. Цей процес залежить від характеру та специфіки вчиненого воєнного злочину і потребує високого рівня адаптивності та компетентності [8, с. 107].

Сучасні реалії чітко демонструють, що вся правоохоронна система України інтегрована у процес розслідування воєнних злочинів, включно з порушеннями зако-

нів і звичаїв ведення війни. Органи Національної поліції, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро та прокуратури виконують взаємодоповнювані функції у межах своєї компетенції. Вони беруть участь у збиранні, перевірці та систематизації доказової бази, яка слугуватиме підґрунтям для судових розглядів у національних юрисдикційних органах [2, с. 101].

В зв'язку з тим, що відповідно до ст. 216 КПК розслідування воєнних злочинів віднесено до підслідності Служби безпеки України, органи досудового розслідування відповідної служби переважані кримінальними провадженнями відповідної категорії. Тому в умовах значної кількості воєнних злочинів та браку ресурсів, розслідуваннями зазначених злочинів займається ледь не всі органи досудового розслідування.

Тому, на нашу думку надзвичайно важливо удосконалити методики розслідування воєнних злочинів та розповсюджувати їх на всі правоохоронні органи країни, а також забезпечувати взаємобмін позитивним досвідом між органами досудового розслідування різних правоохоронних органів.

Одним із негативних факторів які мають місце при розслідуванні воєнних злочинів є те суб'єкт злочину знаходиться поза межами правового впливу правоохоронних органів. Здебільшого особа яка вчинила військовий злочин знаходиться на непідконтрольній території, чи взагалі на території росії.

Діючий кримінальний процесуальний кодекс передбачає можливість проведення досудового розслідування а в подальшому і судового провадження за відсутності підозрюваного у формі спеціального досудового розслідування.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII в Україні було запроваджено інститут спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, який передбачено главою 24-1 КПК України [5].

Згідно з положеннями чинного законодавства, проведення спеціального досудового розслідування здійснюється виключно на підставі відповідної ухвали слідчого судді в межах кримінального провадження, яке стосується визначених категорій кримінальних правопорушень. Це стосується підозрюваних осіб, за винятком неповнолітніх, які ухиляються від органів досудового розслідування та суду, перебуваючи на тимчасово окупованих територіях України або на територіях держав, що офіційно визнані Верховною Радою України державами-агресорами, з метою уникнення кримінальної відповідальності, або щодо яких ініційовано процедуру міжнародного розшуку.

Варто зазначити, що в початковій версії спеціальне досудове провадження було анонсовано суспільству як інструмент притягнення до відповідальності високопосадовців з «попередньої» влади, які змогли покинути територію України до початку кримінального переслідування.

З точки зору національних інтересів, заочне кримінальне провадження дозволяє досягти відносно швидкого засудження підозрюваного (обвинувачуваного) та стягнути з нього на користь держави та/чи потерпілого визначені судом кошти (майно), не дивлячись на те, що така особа переховується на території іншої держави [4, с. 90].

Однак інститут спеціального досудового розслідування можна дуже якісно використовувати при розслідуванні воєнних злочинів.

Слід наголосити, що участь особи у судовому засіданні становить одну з фундаментальних засад забезпечення права на справедливий судовий розгляд, яке є невід'ємним елементом принципу верховенства права. Даний принцип

має своє нормативне вираження у пункті 3 (с) статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ухваленої 4 листопада 1950 року. Відповідно до цього положення, кожна особа, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, володіє гарантованим правом здійснювати захист особисто або за участі адвоката, обраного за власним розсудом, що забезпечує належну реалізацію права на ефективний захист у межах правової процедури [3].

Тому ми підтримуємо думку Бауліна О.В., Мазур О.В., що «за відсутності підозрюваного при проведенні процесуальних дій необхідно надати додаткові гарантії підозрюваному, а саме: 1) знати про здійснення щодо нього спеціального кримінального провадження за підозрою, обвинуваченням у вчиненні конкретного кримінального правопорушення; 2) бути повідомленим про свої процесуальні права і процесуальні обов'язки при здійсненні спеціального кримінального провадження та про його наслідки; 3) на повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про здійснення щодо нього спеціального кримінального провадження за підозрою, обвинуваченням у вчиненні конкретного кримінального правопорушення та його наслідки» [1].

Своєрідним гарантом дотримання прав та законних інтересів підозрюваного під час спеціального досудового розслідування виступає захисник. Так відповідно до пункту 8 частини другої статті 52 Кримінального процесуального кодексу України, обов'язкова участь захисника гарантована у кримінальних провадженнях, які стосуються осіб, щодо яких проводиться спеціальне досудове розслідування, або спеціальне судове провадження, починаючи з моменту ухвалення відповідного процесуального рішення. Таким чином, норми кримінального процесуального законодавства України забезпечують залучення захисника не лише на етапі судового розгляду, але й на стадії досудового розслідування, що спрямоване на гарантування належного рівня правового захисту на всіх етапах кримінального провадження.

Звичайно ми розуміємо, що питання проведення спеціального досудового розслідування не повинно виникати на початкових етапах розслідування, під час документування та проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій. Однак по мірі розслідування, при встановленні

особи, яка скоїла воєнний злочин перед слідчим постає дилема. При зібранні достатніх доказів причетності особи, подальше розслідування вимагає здійснення заочного повідомлення про підозру, оскільки набуття особою статусу підозрюваного дозволяє слідчому задіяти більший спектр заходів при здійсненні кримінального провадження. Відповідно після повідомлення про підозру починають спливати строки досудового розслідування. В зв'язку з відсутністю підозрюваного відповідно до ст.ст. 280–281 КПК, кримінальне провадження зупиняється. Такі справи накопичуються і характеризуються категорією відкладеного рішення.

Спеціальне досудове розслідування є певною альтернативою такого стану речей. Звичайно, питання щодо ініціювання спеціального досудового розслідування повинно поставати на більш пізніх етапах кримінального провадження воєнних злочинів, зокрема в ситуаціях, коли слідчий та прокурор дійшли обгрунтованого висновку про наявність підстав для повідомлення конкретній особі про підозру. Водночас така особа уникає контакту з українськими органами досудового розслідування чи суду, переховуючись на тимчасово окупованій території України або на території держави, офіційно визнаної агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності, або перебуває у міжнародному розшуку.

Спеціальне досудове розслідування розглядається як дієва альтернатива зупиненню кримінального провадження в разі оголошення розшуку підозрюваного, що знаходить своє нормативне обгрунтування у статтях 280–281 Кримінального процесуального кодексу України.

Висновки. В умовах війни, кількість воєнних злочинів постійно зростає. Майже всі скоєні воєнні злочини вчиняються особами, які знаходяться поза межами впливу правоохоронної системи, чи на окупованих територіях, чи на території країни агресора. Застосування спеціального досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів з одного боку дозволить здійснювати повноцінне розслідування з подальшим судовим розглядом, з іншого боку при дотриманні певних умов, продемонструє міжнародному співтовариству доцільність та відповідність високим європейським стандартам забезпечення прав людини при проведенні спеціального досудового розслідування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баулін О.В., Мазур О.В., Гарантії прав підозрюваного під час здійснення спеціального досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 1–11
2. Когутич І. І. Окремі аспекти підготовки розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 95–108.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 U RL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Коперсак Д.В. Спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень : дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Одеса, 2021. 247с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-17: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>
6. Рогатинська Н. З. Особливості розмежування між поняттями «військовий» та «воєнний» злочин. URL: <http://confuf.wunu.edu.ua/index.php/confuf/article/view/950/932>.
7. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / [І. В. Гловюк, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 400 с.
8. Шевчишина К.П. Розслідування воєнних злочинів в Україні : дис. ... доктора філософії: 081 – Право. Київ, 2024. 330с.
9. Шевчук В. М. Криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів: цифровізація, інновації, перспективи. С. 795–822. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/322/8791/18392-1>.
10. Шевчук В. Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 3 (28). С. 11–27.